

Η έννοια του «νοήματος» στη συστημική θεωρία του Niklas Luhmann

Νικόλαος Τσίρος*

Περίληψη

Μία από τις ουσιωδέστερες έννοιες της συστημικής θεωρίας του Niklas Luhmann είναι αυτή του νοήματος. Ο Luhmann εξέθεσε την αντίληψή του περί νοήματος εξαιρετικά ενωρίς και κατά τη διάρκεια της περίφημης διαμάχης του με τον Jürgen Habermas. Στο κείμενό του «Νόημα ως θεμελιώδης έννοια της κοινωνιολογίας» αποκαλύπτονται οι πρώτες εννοήσεις περί νοήματος της λειτουργικο-δομικής, συστημικής θεωρίας του. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και με τη βαθμιαία ανάπτυξη της θεωρίας των αυτοαναφορικών συστημάτων, η έννοια του νοήματος προσαρτήθηκε κατ' ανάγκην στη βασική ιδέα της αυτοποιητικής λειτουργίας των κοινωνικών συστημάτων.

1. Εισαγωγή

Η έννοια του νοήματος στο έργο του Niklas Luhmann συνυφαίνεται άρρηκτα με τα επιστημολογικά και τα μεθοδολογικά προαπαιτούμενα της λειτουργικο-δομικής θεωρίας του. Ο κόσμος (Welt) στη συστημική θεωρία συνιστά μian κατάσταση ύψιστης ενδεχομενικότητας (Kontingenz) και μιας prima facie αδύνατον να κυριαρχηθεί περιπλοκότητας (Komplexität). Παρουσιάζεται ως ο φαινομενολογικός ορίζοντας άπειρων δυνατοτήτων¹. Επισημάνθηκε ορθά από αναλυτές της συστημικής θεωρίας, ότι η εναντιωμα-

---

* Λέκτορας του Τμήματος Κοινωνιολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

τική σχέση του συστήματος προς τον κόσμο πρέπει να παραλληλισθεί με τη συμπεριφορά μιας τρόπον τινά οργανωμένης συνθετότητας σε αντιδιαστολή με μια χαοτικά ανοργάνωτη, που κατοικοεδρεύει στο περιβάλλον εκτός του συστήματος².

Ταυτόχρονα όμως, η έννοια του νοήματος δεν παρέμεινε γνωσιοθεωρητικά αναλλοίωτη στο λουμανικό έργο. Αντίθετα, παρακολούθησε τις «αλλαγές παραδείγματος» του μέγιστου γερμανού κοινωνιολόγου του 20ου αιώνα και προσαρτήθηκε σε αυτές. Η πρώτη αλλαγή παραδείγματος αφορά στην αντικατάσταση της δομικο-λειτουργικής συστημικής θεωρίας στο πρώιμο έργο του Talcott Parsons από αυτήν της λειτουργικο-δομικής θεωρίας στο επίσης σχετικά πρώιμο έργο του Luhmann. Ενώ στην πρώτη θεωρητική προσέγγιση το σύστημα προσδιορίζεται ως η διαφορά του Όλου προς τα μέρη του, στη δεύτερη αναδεικνύεται αποκλειστικά στη σχέση και στην αντιπαράθεση με το περιβάλλον του³.

Η δεύτερη αλλαγή παραδείγματος αφετηριάζεται από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 με την κατασκευή μιας θεωρίας των αυτοαναφορικών συστημάτων στο έργο του Luhmann⁴. Υιοθετώντας την ιδέα της αυτοποίησης από τους νευροβιολόγους H. Maturana και F. Varela⁵, ο Luhmann επεξεργάζεται το πρόβλημα του νοήματος στο πλαίσιο ενός αυτοαναφορικά εκδιπλούμενου ορίζοντα, ατέρμονων επικοινωνιακών ενεργημάτων. Υπό καθεστώς αυτοαναφοράς, η επικοινωνία σηματοδοτεί την παραγωγή μιας νέας «αναδυόμενης» πραγματικότητας, ήγουν της κοινωνίας που συλλαμβάνεται ως η διαρκής ροή της επικοινωνίας μέσω της ίδιας της επικοινωνίας. Πράγματι, η ατομική συνείδηση των ανθρώπων, νοούμενων ως ψυχικών συστημάτων, παύει να αποτελεί μέρος του κοινωνικού συστήματος και εφεξής απεμπολείται στο περιβάλλον (Umwelt) του τελευταίου⁶. Στον Luhmann της ύστερης περιόδου, ναι μεν το περιβάλλον εξακολουθεί να δομείται ως σχέση διαφοράς με το καθέκαστο σύστημα, όμως την ταυτή στιγμή το περιβάλλον εσωτερικεύεται από το σύστημα, «μεταφέρεται» δηλαδή εντός του.

Από τα μέχρι τώρα λεχθέντα καθίσταται αντιληπτό, ότι κάθε απόπειρα ανάλυσης της έννοιας του νοήματος στο λουμανικό έργο προσιωνίζεται ατελέσφορη δίχως την έστω εισαγωγική κατανόηση του θεωρητικού σχήματος στο οποίο καλείται να ενταχθεί. Για το λόγο αυτό, η παρούσα μελέτη επισκοπεί αρχικά τα δύο θεμελιώδη θεωρητικά στάδια της λουμανικής σκέψης, δηλαδή τη λειτουργικό-δομική θεωρία και τη θεωρία των αυτοαναφορικών συστημάτων. Ακολούθως, επιχειρείται η ανάδειξη του νοήματος ως μέσου

που επιτρέπει την ταυτόχρονη απομείωση και διατήρηση της περιπλοκότητας του κόσμου εντός των συστημάτων: αφενός η ύπαρξη νόηματος εντός των συστημάτων εξαναγκάζει στην πραγματοποίηση ορισμένων μόνο δυνατοτήτων, αφήνοντας έτσι ανεκτέλεστες πλείστες όσες υπόλοιπες, αφετέρου το νόημα οριοθετείται *per se*, ακριβώς από την απέλαση όλων εκείνων των δυνατοτήτων, οι οποίες δεν επικαιροποιούνται σε μια x δεδομένη, χρονική στιγμή⁷. Το συστημικό νόημα λαμβάνει πάντοτε σημασιολογικά υπόψη του, το ωσεί παρόν, δυνατικό. Κατά τη στιγμή που θεματοποιεί κάποιες δυνατότητες ως σημαντικές για το σύστημα, δεν απαγορεύει αυτόχρονα σε άλλες, κατά τα φαινόμενα πρόσκαιρα αποκλεισμένες, να αποτελέσουν λειτουργικά στοιχεία του συστήματος στο μέλλον.

2. Η λειτουργικο-δομική θεωρία του Niklas Luhmann

Η θεωρία αυτή εντάσσεται στην ευρύτερη συστημική θεωρία και ριζοσπαστικοποιεί το ζήτημα της συνολικής λειτουργίας των συστημάτων. Προεξάρχον στοιχείο της είναι η εννόηση του συστήματος σε αναφορά με το περιβάλλον του⁸. Ομιλώντας όσον το δυνατόν πιο περιεκτικά, θα προσδιορίσουμε ως περιβάλλον οτιδήποτε δεν ανήκει σε ένα συγκεκριμένο σύστημα⁹. Πάντως, σημασία για το σύστημα δεν αποκτούν όλα όσα ανεξαιρέτως εντοπίζονται εκτός αυτού, παρά μόνον τα «σημαντικά για το σύστημα περιβάλλοντα» (*relevante Umwelten*). Με άλλα λόγια, το τι έχει βαρύνουσα σημασία για το σύστημα εξαρτάται ανά περίπτωση, από τη συγκεκριμένη κάθε φορά κατάσταση των πραγμάτων.

Στον Luhmann προβάλλεται μια ασθενής ανθρωπολογική επιχειρηματολογία κατά την ανάπτυξη του θεωρητικού στρατηγήματός του. Ο άνθρωπος δεν είναι πλέον τμήμα του κοινωνικού συστήματος. Οράται έξωθεν, ως το προβληματικό περιβάλλον του¹⁰. Οπότε, το υποκείμενο συλλαμβάνεται περισσότερο ως η αστάθμητη συνθήκη μιας υψηλού βαθμού ενδεχομενικότητας που πρέπει να τιθασευθεί και ολιγότερο ως φορέας κανονιστικών αρχών και αξιακών ιδεών που χρήζουν αμέριστης φροντίδας και προστασίας.

Η απεριόριστη περιπλοκότητα του κόσμου υπαγορεύει την ανάγκη ύπαρξης συστημικών διαδικασιών, οι οποίες θα επωφελούνται μιας σχετικής αυτονομίας απέναντι στο περιβάλλον ως προϋ-

πόθεση για την απομείωση της περιπλοκότητας (Reduktion der Komplexität). Πρέπει βεβαίως να τονίσουμε, ότι η a priori υποστασιοποίηση του κόσμου ως περιπλοκότητα επιβαρύνει τη θεωρία με έναν επιστημολογικά δυσβάσταχτο αντικειμενισμό (Objektivismus)¹¹. Θυσιάζεται ούτως ειπείν το περιεχόμενο σε υπερβολικές φορμαλιστικές απαιτήσεις. Έτσι, η συστημική γεγονότητα (Faktizität) των λειτουργικά ισοδύναμων όρων δεν είναι και μεταθεωρητικά αναγώγιμη: στον Luhmann, ακόμη και η αλήθεια δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας δυνητικός μηχανισμός επιλεκτικότητας, που όμως είναι αδύνατον να ορισθεί κατά περιεχόμενο¹².

Μια από τις κυριότερες στοχοθεσίες της λειτουργικο-δομικής προσέγγισης είναι να αποδεσμεύσει τη λειτουργία του συστήματος από το οντολογικό σχήμα «αιτία-αποτέλεσμα». Η έννοια της λειτουργικής ισοδυναμίας προσφέρει το κλειδί για την απελευθέρωση της λειτουργίας από την παραδοσιακή, αιτιοκρατική μέθοδο¹³. Ο Luhmann θέτει ως δεδομένο, ότι η καθαρή (σημ: προφανώς υπό βεμπεριανούς όρους, ιδεοτυπική) λειτουργία είναι μια αφαίρεση. Συνακόλουθα, οποιαδήποτε αιτία μπορεί να συνδυάζεται με άλλες κατά άπειρους τρόπους, όπως επίσης με άπειρους τρόπους μπορεί να αντικατασταθεί από έτερες αιτίες. Μια αιτιοκρατούμενη διαδικασία είναι δυνατόν να διαιρεθεί στην εξέλιξη της άπειρες φορές ή και να καταλήξει στο άπειρο¹⁴. Η ταυτότητα του υποκειμένου έχει οριστικά χαθεί στη συστημική θεωρία από τη σκοπιά μιας *stricto sensu* ηθολογικής προσέγγισης. Ακριβέστερα, η ταυτότητα δεν βιώνεται οντολογικά ως ο αποκλεισμός πολλαπλών (ταυτόχρονα) δυνατοτήτων του είναι, αλλά φαινομενολογικά, ως η οργάνωση περισσότερων πεδίων εντός των οποίων δύναται να υπάρξει το είναι¹⁵.

Η πρακτική συνέπεια της αποουσιοκρατικοποίησης της λειτουργικο-δομικής θεωρίας είναι η ευκολία με την οποία παρατείνεται από κάθε προσπάθεια ηθολογικής τελειώσής της. Ο Luhmann ευαγγελίζεται μια λειτουργικά διαφοροποιημένη κοινωνία, όπου τα επιμέρους υποσυστήματα δεν συνυπάρχουν ως ισότιμες ενότητες, παρά μόνον όταν συναρτώνται με ειδικές λειτουργίες και έχουν προς τούτο τη δυνατότητα να συνδυάζονται άπειρα μεταξύ τους. Επειδή τα κοινωνικά υποσυστήματα οφείλουν τη σχετική αυτονομία τους στην εξειδικευμένη και εκάστοτε διαφορετική λειτουργία τους, έχουν απωλέσει από καιρό την ικανότητα επαφής τους με την κοινωνία μέσω της ηθολογίας. Όπως χαρακτηριστικά δηλώνει ο Luhmann, οι κώδικες λειτουργίας διακρίνονται από έναν υψηλό αμοραλισμό, εφόσον θέτουν μόνιμα το αξιακό πλαίσιο αναφοράς τους στη διάθεση των εγχειρημάτων του συστήματος¹⁶.

Η προϊούσα λειτουργική διαφοροποίηση των υστερονεωτερικών κοινωνιών δηλώνει ένα πλήθος διαφορετικών, πλην αλληλεξαρτημένων μεταξύ τους μερών. Το αχανές επικοινωνιακό πλεόνασμα που επιφλοχώνει στα ετερόκλητα αυτά μέρη προσφέρει τη δυνατότητα μυριάδων, εναλλακτικών λύσεων. Η ποικιλία όμως των επιλογών αυξάνει την πιθανότητα των συγκρούσεων, ενόσω το σύστημα οφείλει να απαντήσει στο ερώτημα, τι είναι και τι δεν είναι γι' αυτό σημαντικό. Σε σύγκριση με τον κόσμο, το σύστημα αποκλείει πολλές πιθανότητες επιτυχάνοντας απομείωση της περιπλοκότητας και καθιστώντας ανεκτότερο τον προσανατολισμό για το βίωμα αλλά και τη δράση του υποκειμένου¹⁷. Ο τύπος ανάλυσης του νόηματος στον Luhmann εκκινεί από τη φαινομενολογική ερμηνεία του Husserl: τα κοινωνικά συστήματα δεν συνιστούν παραδεδομένα αντικείμενα του κόσμου, αλλά πραξιακούς ορίζοντες που αυτοαναπτύσσουν τα στοιχεία τους. Στα επόμενα θα εξηγήσουμε ενδελεχέστερα αυτόν τον τρόπο προσέγγισης του νόηματος.

3. Το νόημα στο πλαίσιο της λειτουργικο-δομικής θεωρίας του Niklas Luhmann

Όπως προείπαμε, ο Luhmann παραλαμβάνει από τον Husserl για τους σκοπούς της συστημικής θεωρίας του τον περί νόηματος ορισμό του: το νόημα είναι ο ρυθμιστικός μηχανισμός που διανέμει τις βιωματικές και τις πραξιακές δυνατότητες είτε σε άμεσες που τείνουν στο σκοπό, είτε σε έμμεσες που τοποθετούνται στο βιωματικό και στον πραξιακό ορίζοντα του υποκειμένου. Ο Luhmann κληρονομεί από τον Husserl την αντιυποκειμενική ερμηνεία του νόηματος, δεν αρκείται όμως σε αυτήν. Στην ιδιοφυή απόπειρά του να κατασκευάσει εκ θεμελίων μίαν ολοκληρωμένη συστημική οντολογία συλλαμβάνει «πρωταρχικά» την έννοια του νόηματος¹⁸.

Τούτο σημαίνει ότι το νόημα δεν ορίζεται εν αναφορά προς το υποκείμενο, διότι αυτό ως νοηματικά κατασκευασμένη ταυτότητα προϋποθέτει την κατηγορία του νόηματος. Για τον Luhmann, το νόημα φανερώνει ιδίως τη μορφή οργάνωσης του ανθρώπινου βίου και όχι τόσο μια τμηματικά προσδιορισμένη ή και μεμονωμένη κατάσταση πραγμάτων μέσα στον κόσμο. Ακόμη πιο επιτακτικά, ο Luhmann διακρίνει μεταξύ περιπλοκότητας, που πρακτικά σημαί-

νει πίεση επιλογής από το σύστημα και ενδεχομενικότητας, που πρακτικά οδηγεί στην εκ των προτέρων συναποδοχή της όποιας απογοήτευσης ενδεχομένως θα προξενούσε μια τέτοια επιλογή. Το νόημα λειτουργεί δίκην διαμεσολαβητικού ιμάντα στη σχέση συστήματος και κόσμου: συνιστά ορισμένως, μια στρατηγική επιλεκτικής συμπεριφοράς υπό την προϋπόθεση ύψιστης περιπλοκότητας του κόσμου¹⁹.

Όσο πιο περίπλοκο γίνεται ένα σύστημα τόσο πιο αφηρημένα ορίζονται τα όριά του. Το πρόβλημα πλέον της κοινωνίας δεν είναι για τον Luhmann η ουσιοκρατική ολοκλήρωση ενός «αγαθού βίου», αλλά η υπό συστημικούς όρους κοινωνική ενδεχομενικότητα του κόσμου. Η εμμονή στον όρο της λειτουργίας του συστήματος αφήνει ισχυρά τα σημάδια της σε συνοδευτικές του νοήματος έννοιες. Η συνείδηση π.χ. δεν ορίζεται ως η δυνατότητα αναστοχασμού του γνωρίζοντος υποκειμένου, αλλά στεγνά λειτουργικά ως το προβληματοποιημένο, εντός των συστημικών δυνατοτήτων του και ορίων του, βίωμα. Συνακόλουθα το βίωμα δεν ισοδυναμεί με την ολότητα των πραγματικά βιωθέντων συμβάντων, αλλά κατασκευάζεται ως η επιλογή των σημαντικότερων εκ των τελευταίων²⁰. Τελικώς, σε συνθήκες διαρκώς αυξανόμενης περιπλοκότητας είναι οι κοινωνικές δομές που καθορίζουν σε ποιο βαθμό το βίωμα και το πράττειν μπορούν να μετατραπούν με τη βοήθεια συμβολικών γενικεύσεων σε συστήματα νοηματοφόρας επικοινωνίας.

Η τέτοια οριοθέτηση του νοήματος πιστοποιεί μεταξύ άλλων ό-τι οι ατομικές δράσεις παράγουν καταρχάς νόημα μόνον εντός των κοινωνικών συστημάτων. Οι δράσεις δηλαδή ταυτοποιούνται πρωτίστως σε λειτουργική συνάφεια με τα συστήματα, διαμέσου της εκάστοτε επιλογής δυνατοτήτων από μύριες άλλες. Η ταυτότητα της μεμονωμένης δράσης δομείται στην ικανότητά της να απομειώνει την περιπλοκότητα του συστήματος αναφοράς της. Ο Luhmann θεωρεί ότι τα κοινωνικά συστήματα δεν υφίστανται από ανθρώπινες ολότητες αλλά από εννοιηματικά (sinnhaft) ταυτοποιήσιμες δράσεις που σχηματίζουν ικανές για αφαίρεση (Abstraktion) θεμελιωτικές ενότητες²¹.

Το νόημα για τον Luhmann εξακολουθεί να είναι διυποκειμενικό, αλλά δεν κατασκευάζεται μόνο γλωσσικά. Πολύ περισσότερο συνδέεται με συναισθητικές διαδικασίες, οι οποίες δεν εξαντλούνται στη γλωσσική επικοινωνία. Σε αντίθεση με τον Habermas, ο Luhmann αποφαίνεται ότι οι πρακτικοί διάλογοι και τα ορθολογικά πλάνα που τείνουν στην επίτευξη σκοπού αδυνατούν να συνυ-

πολογίσουν στην πληρότητά του το πρόβλημα της περιπλοκότητας. Το όφελος που προσπαθεί να κεφαλαιοποιήσει η λουμανική ανάλυση είναι ότι δεν παραβλέπει την αναγκαιότητα του σχηματισμού συστημάτων από την πλευρά του ίδιου του πράττειν και όχι πια από τη σκοπιά του ατομικού πράττοντα. Το νόημα δεν αναδύεται επομένως από τον πράττοντα, αλλά από τον πράττοντα –εντός– μιας κατάστασης, που στην περίπτωση του κοινωνικού πράττειν είναι η διάδραση²². Η διάδραση όμως αυτή δεν είναι υποκειμενικής, αλλά αμιγώς συστημικής τάξης: είναι δυνατή μόνον εντός ενός συστήματος, ενώ και ο εκάστοτε πράττων μπορεί να παράγει νόημα μόνο ως ατομικό σύστημα της εν λόγω διάδρασης.

Ο εύλογος αντίλογος του Habermas στο συστημικό ορισμό του νοήματος αφορά σε ορισμένες αυτονόητες αλήθειες που λησμονούνται από τον Luhmann. Καταρχάς το νόημα ευρίσκεται και στην καθημερινή επικοινωνία των υποκειμένων που δεν αποβλέπουν πάντοτε και οπωσδήποτε στην απομείωση της περιπλοκότητας του κόσμου, ούτε φροντίζουν για τη διατήρησή της. Πίσω από την προσπάθεια του Luhmann να θέσει την απομείωση της περιπλοκότητας του κόσμου ως το κομβικό σημείο του κοινωνικο-επιστημονικού λειτουργισμού του κρύβεται η ανομολόγητη επιθυμία της θεωρίας να απολογηθεί για την ισχύουσα τάξη πραγμάτων²³. Έτσι, η συστημική θεωρία χρησιμοποιείται για τεχνοκρατικούς κυρίως σκοπούς παραβλέποντας ότι οι νοηματικές προσδοκίες κατασκευάζονται πάντοτε διαμέσου της αμοιβαίας αναστοχαστικότητας των αξιώσεων των επικοινωνούντων μερών. Προϋπόθεση επομένως μιας νοηματικά διαμεσολαβημένης επικοινωνίας είναι η θεμελίωση ενός μεταεπικοινωνιακού επιπέδου αναγωγής: πρόκειται για εκείνη την επικοινωνία που –διαμέσου ταυτόσημων σημασιών– επιθυμεί τη διυποκειμενική ισχύ και κατανόηση των συμπραζομένων²⁴.

Ο Habermas υπενθυμίζει κατόπιν, ότι η ταυτότητα του εγώ και η συλλογική ταυτότητα κατασκευάζονται *uno actu*. Ο λουμανικός διαχωρισμός μεταξύ ψυχικού και κοινωνικού συστήματος είναι άνευ σημασίας, διότι αγνοεί εντελώς τη συμβολική δομοποίηση μιας κοινωνίας που επιμένει να επικοινωνεί. Κατά συνέπεια, η ταυτότητα του εγώ δεν μπορεί να κατανοηθεί χωρίς την ταυτότητα της ομάδας, και αντίστροφα, η ταυτότητα της ομάδας είναι αδιανόητη χωρίς την ταυτότητα του ξεχωριστού εγώ²⁵. Παρόμοια προβληματική είναι για τον Habermas η άποψη του Luhmann, ότι το βίωμα και το πράττειν είναι από συστημικής αποψης δύο λει-

τουργικά ισοδύναμοι όροι. Εάν θα συνέβαινε κάτι τέτοιο, τότε η κατά περιεχόμενο αλήθεια των σημασιών, των ισχυρισμών, των εξηγήσεων ή η ορθότητα των αιτιολογήσεων μιας άποψης δεν θα δοκιμάζονταν στη διαλογική θεμελίωση της επικοινωνίας. Μέτρο κρίσης θα απέμεναν οι διάφορες λειτουργίες που μπορούν να αναλάβουν οι ισχυρισμοί των συμμετεχόντων για τη διατήρηση και μόνον του συστήματος²⁶.

Το μέγιστο μειονέκτημα της λειτουργικο-δομικής θεωρίας είναι τελικώς φιλοσοφικο-πρακτικής φύσης. Ο Luhmann δεν εξηγεί σε ποια σχέση ευρίσκονται μεταξύ τους τα κοινωνικά συστήματα, που τουλάχιστον στο πρώιμο έργο του δεν παρουσιάζονται ως αναστοχαστικά πεδία της λειτουργικής προσέγγισης, παρά προσεγγίζονται μάλλον στεγνά ως κυριαρχικά εργαλεία πολιτικής χειραγώγησης²⁷. Η αδυναμία εξήγησης οφείλεται στο γεγονός, ότι ο Luhmann δεν αναγνωρίζει τον άνθρωπο ως τμήμα του κοινωνικού συστήματος αλλά ως περιβάλλον του τελευταίου. Έτσι, τον εξοστρακίζει στο περιβάλλον του συστήματος, χάνοντας κάθε ελπίδα για μίαν κριτική-ερμηνευτική προσέγγιση της κοινωνικής σχέσης²⁸.

Η συστημική περιπλοκότητα παρομοιάζεται εύγλωττα με τη λερναία ύδρα της νεωτερικότητας. Το τίμημα για τις οίκοθεν απομειώσεις της είναι η διαρκής αναπαραγωγή της σε έναν επόμενο, υψηλότερο βαθμό: για κάθε κεφάλι που κόβεται γεννιούνται αμέσως δύο άλλα, ενώ για κάθε κεφάλι που παραμένει ανέπαφο, στη θέση του ξεπετάγονται άλλα τέσσερα²⁹. Η περιπλοκότητα του κόσμου δεν συνιστά ουδέποτε για τον Luhmann μια οντολογική κατάσταση. Αν ο ορίζοντας του κόσμου είναι ο κατεξοχήν γνωσιακός γρίφος της λουμανικής θεωρίας, τότε η περιπλοκότητα θα πρέπει να ειπωθεί ως το αέναο γίνεσθαι, ήτοι ως εκείνο το πρόβλημα μέσω του οποίου η κοινωνιολογική θεωρία αυτοκατανοείται ως πρακτική επιστήμη. Σύμφωνα με μίαν ωραία και περιεκτική διατύπωση, η περιπλοκότητα είναι προπάντων το ανορθολογικό υπόλοιπο της νεωτερικότητας, υπό την έννοια του απερίσταλτου δυνατού που καλείται να εξαντικειμενικευθεί από την λειτουργία των συστημάτων³⁰.

Η αποθέωση της περιπλοκότητας στο έργο του Luhmann συνεπιφέρει ακραίες, εννοιολογικές δεσμεύσεις κατά την πραγμάτευση του νοήματος. Η παραπομπή σε αυτό γίνεται με γνώμονα την απομείωση της περιπλοκότητας, γεγονός που φορτίζει μονοδιάστατα την ανάλυση με την ιδεολογική λειτουργία της αυτοδικαιολόγησης των συστημάτων. Ο Luhmann αποσιωπά την περι-

πωση όπου δεν υφίστανται πάντοτε, περισσότερες εν δυνάμει πιθανότητες προς επιλογή. Με άλλα λόγια, η σπάνη των πιθανοτήτων επισημαίνει ότι εκτός από την απομείωση της περιπλοκότητας υπάρχουν ακόμη και άλλες αναγκαιότητες και κανονικότητες να διευθετηθούν. Πράγματι, τα βιοτικά προβλήματα δεν κατασκευάζονται στατικά εντός του συστήματος, αλλά ενίοτε αναφύονται και ως απροσδιόριστες συνάφειες συμβάντων, που δεν νοηματοδοτούνται από τους ίδιους του δράστες και ευρίσκονται εκτός των ορίων του συστήματος³¹.

Ο Luhmann προτείνει ως λύση στο πρόβλημα της περιπλοκότητας του κόσμου το σύστημα, παρά το ότι αυτή υπάρχει ήδη ως πρόβλημα για ένα προϋφιστάμενο σύστημα. Τα συστήματα εμφανίζονται λοιπόν ως λύσεις για ένα πρόβλημα που κατά πρώτον δημιουργήθηκε από τη λειτουργία αυτών των ίδιων³². Εν προκειμένω, ο Habermas εύστοχα κατέδειξε, ότι οι όροι «σύστημα» και «περιπλοκότητα» εισάγονται ταυτολογικά στη λουμανική θεωρία. Οπότε, η κατασκευή του νοήματος δεν εξειδικεύεται επαρκώς στην πρώιμη επιστημονική περίοδο του Luhmann, διότι το βασικό πρόβλημα του νοήματος, δηλαδή η περιλάλητη απομείωση της περιπλοκότητας, δεν επαληθεύεται εμπειρικά με αποτέλεσμα να καθίσταται ανέφικτη η μέτρηση του βαθμού αναγνωρισιμότητάς της³³.

4. Η θεωρία των αυτοαναφορικών συστημάτων του Niklas Luhmann

Με τη σύλληψη της θεωρίας των αυτοαναφορικών συστημάτων, η συστημική θεωρία γνωρίζει την πιο πρόσφατη και ρηξικέλευθη εξέλιξή της. Τα αυτοαναφορικά συστήματα έλκουν τη γνωσιοθεωρητική καταγωγή τους από την ιδέα της αυτοποίησης στο έργο των νευροβιολόγων H. Maturana και F. Valera³⁴. Ένα αυτοαναφορικό σύστημα αναπαράγει διαρκώς τα στοιχεία από τα οποία αποτελείται διαμέσου των στοιχείων από τα οποία αποτελείται³⁵. Η αυτοποίηση χαρακτηρίζεται από την ιδέα της συμπληρωματικότητας μεταξύ δομής και λειτουργίας, μεταξύ σταθερότητας και αστάθειας. Η αναπαραγωγή και η ανανέωση των αυτοποιούμενων κοινωνικών συστημάτων προϋποθέτει μια δυναμική που ενώ εμφανίζεται ως συνεχής, όμως ουδέποτε απολήγει σε μια δομολειτουργική στασιμότητα³⁶. Ο Luhmann μέμφεται εν προκειμένω

τους στρουκτουραλιστές που δεν κατόρθωσαν να δείξουν τον τρόπο με τον οποίο οι δομές παράγουν συμβάντα. Τονίζει μάλιστα ότι η ιδέα της αυτοποίησης κατευθύνεται σε μια μεταστρουκτουραλιστική θεωρία, εάν με αυτήν ερωτάται πώς η σκέψη αναπαράγεται μέσω της ίδιας της σκέψης και ποιός είναι ο ρόλος που κατέχουν οι δομές εντός αυτής της ατέρμονης διαδικασίας³⁷.

Το κεντρικό μοτίβο της θεωρίας της αυτοποίησης συνίσταται στο ότι περίπλοκα συστήματα αναπαράγουν διαρκώς σε συνθήκες τελεστικής κλειστότητας την ενότητα, τις δομές και τα στοιχεία τους με τα στοιχεία που τα συνθέτουν. Η τελεστική κλειστότητα αναφέρεται στην οργάνωση των κοινωνικών συστημάτων, χωρίς να συνεπάγεται την απόλυτη απομόνωση από το περιβάλλον τους: η ταυτότητά τους οριοθετείται από ένα δίκτυο δυναμικών διαδικασιών, οι επενέργειες του οποίου δεν εγκαταλείπουν το δίκτυο αυτό. Με τον τρόπο αυτό και όσον αφορά στη βαθύτερη δομή ηνιοχήσεώς τους (Steuerungsstruktur) τα συστήματα δρουν ανεπηρέαστα από το περιβάλλον τους³⁸. Ακριβέστερα, δεν είναι πλέον το περιβάλλον που δομεί το σύστημα και ρυθμίζει τη λειτουργία του, αλλά αντίστροφα είναι το σύστημα που δομεί το περιβάλλον, με αποτέλεσμα και ο όποιος έλεγχος να συνιστά διαδικασία ενδοσυστημικής τάξης.

Ο Luhmann επιχειρεί να υπερβεί τον ελλοχεύοντα σολιψιστικό κίνδυνο της θεωρίας των αυτοποιητικών συστημάτων τονίζοντας, ότι ναι μεν τέτοια συστήματα εξακολουθούν να είναι κλειστά στην εσωτερική δομή αυτοελέγχου τους, όμως παραμένουν γνωσιακά ανοικτά στις λοιπές, αναγκαίες για την ύπαρξή τους διαδράσεις, όπως λ.χ. είναι η λήψη πληροφοριών και ενέργειας. Καλλιεργείται έτσι η εντύπωση στον αναγνώστη, ότι τα αυτοποιητικά συστήματα είναι κλειστά από άποψης κανονιστικών προσδοκιών (όλα διαδραματίζονται εντός του σκληρού πυρήνα της αυτοοργάνωσής τους), όμως ταυτόχρονα είναι ανοικτά σε γνωσιακό επίπεδο (ο όρος για την πλήρη αυτονομία τους είναι μια κάποια, επικοινωνιακή συναλλαγή με τον εξωτερικό κόσμο)³⁹.

Πάντως, ο Luhmann επικεντρώνεται σε μια *stricto sensu* εννοιολόγηση της αυτοαναφορικής λειτουργίας των συστημάτων. Έτσι, δεν αποδέχεται ότι η αυτοαναφορά εδράζεται μόνο στο επίπεδο των δομών του συστήματος, αλλά ότι ευρίσκεται ακόμη και στο επίπεδο των στοιχείων του. Σε αντίθεση με άλλους θιασώτες των συστημικών θεωριών, όπως π.χ. τον Willke, δεν «μετριάζει» το γνωσιοθεωρητικό μοντέλο της αυτοποίησης. Πράγματι, θεωρεί ότι είναι αδύνατο να συνυπάρξουν αυτοποιητικά με αλλοποιητικά

στοιχεία ή το κυριότερο να επηρεάσουν διαδραστικά το ένα το άλλο. Με εντελώς ταυτολογικό τρόπο σημειώνει: «ένα σύστημα ή είναι αυτοποιητικό ή δεν είναι, δεν υπάρχει κανένα σύστημα που να είναι μισό αυτοποιητικό και μισό αλλοποιητικό»⁴⁰.

Ο απώτατος στόχος του Luhmann είναι η θεμελίωση μιας συστημικής οντολογίας διαμέσου της αυτοπαρατήρησης, της αυτοθεματοποίησης και της πλήρους αυτοοργάνωσης των κοινωνικών συστημάτων. Για να στεφθεί με επιτυχία ένα τέτοιο εγχείρημα προαπαιτείται η εκ βάθρων ανατροπή του αριστοτελικού τρόπου σχηματισμού της ταυτότητας. Στην κατεύθυνση αυτή, το εγώ δεν δομείται σε αναφορά με το έτερο, ούτε συλλαμβάνεται ως σχέση ενός μέρους προς το Όλο. Η ταυτότητα επαναπροσδιορίζεται στο αυτοποιητικό πεδίο της συνείδησης ως μια αμετάβλητη σταθερά, χωρίς να εντέλλεται την παρουσία του άλλου ανθρώπου⁴¹. Με άλλα λόγια, η ταυτότητα σχηματίζεται «ταυτοποιητικά», λόγω της μη επίδρασης ενός εξωτερικού περιβάλλοντος που θα την καθόριζε ή θα τη διαμόρφωνε κοινωνικά.

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφής ο εγωκεντρικός χαρακτήρας των αυτοαναφορικών συστημάτων⁴². Έννοιες-κλειδιά για τη σύγχρονη κοινωνική θεωρία, όπως αυτή του νόηματος και της επικοινωνίας, μεταλλάσσονται βαθμηδόν σε αποκλειστικές ορίζουσες των συστημάτων αυτών. Άρα το νόημα είναι πάντοτε συνδεδεμένο με την πραξεολογία των αυτοαναφορικών συστημάτων και ουδέποτε με τα κίνητρα ή τις στοχοθεσίες μεμονωμένων ανθρώπων. Η επικοινωνία λαμβάνει χώρα μόνο μεταξύ ιδιοπερίπλοκων κοινωνικών συστημάτων και μέσω της «διαπερατότητας» (Interpenetration), νοούμενης ως διαδικασίας αλληλοπαρατήρησής τους, όπου κάθε σύστημα παρατηρούμενο από όλα τα άλλα συνιστά γι' αυτά περιβάλλον⁴³. Και εδώ ο άνθρωπος, ως ποιοτικός μεταπράτης των διαμειβόμενων επικοινωνιακών ενεργημάτων, είναι παντελώς ως corpus απών.

Ένα παράδειγμα που καθιστά εύγλωττη την απουσία του υποκειμένου στο πλαίσιο της αυτοποιητικής θεωρίας, είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Luhmann πραγματεύεται τη θεματική των κοινωνικών συγκρούσεων. Κάθε περίπλοκη κοινωνία χρειάζεται, κατά τη γνώμη του, έναν ορισμένο δείκτη αστάθειας για να μπορέσει να αντιδράσει πάνω στον εαυτό της και στο περιβάλλον της. Η εγγενής αστάθεια των κοινωνικών συστημάτων συνοδοιπορεί με την αβεβαιότητα των γνωστικών και των κανονιστικών προσδοκιών των υποκειμένων. Τούτο συμβαίνει, επειδή κατά τη στιγμή που τα υποκείμενα αναλαμβάνουν δράσεις, δεν μπορούν ταυτόχρονα να

διαβλέψουν επακριβώς τα νοηματικά συμφραζόμενα των μελλοντικών πράξεών τους. Η λειτουργία των κοινωνικών συγκρούσεων παρέχει τη δυνατότητα εισαγωγής καθαρών δομών προσδοκιών μέσα σε ένα ασταθές και απροσδιόριστο, κοινωνικό σύστημα. Οι συγκρούσεις συνιστούν συστήματα ιδιαίτερου είδους που δημιουργούνται εντός των συστημάτων στα οποία αναφέρονται και που κατά το μάλλον ή ήττον εμπλουτίζουν, απορροφούν ή διαπλατύνουν τις λειτουργίες των τελευταίων⁴⁴.

Ο Luhmann υποκαθιστά τη «διαλεκτική» λειτουργία των κοινωνικών αντιθέσεων και συγκρούσεων με μια θεωρητικά εξελικτική προοπτική, όπως αυτή αντανακλάται στην αυτοαναπαραγωγή και στην αυτοπαρατήρηση ενός κοινωνικού συστήματος. Μια τέτοια ανάλυση σχεδιάζεται μονόπλευρα και προς όφελος των συστημάτων, αδιαφορώντας για την οριοθέτηση κανονιστικών ή αξιολογικών κριτηρίων, που θα εξηγούσαν με εννοιολογική σαφήνεια, τι είναι πράγματι κοινωνικές συγκρούσεις και τι όχι⁴⁵. Ένα σύστημα χρησιμοποιεί τις συγκρούσεις για να κατασκευάζεται παράδοξα και να σχηματίζει την ενότητα των στοιχείων του με ταυτόχρονα αυτοαναφορικές και ετεροαναφορικές παραπομπές. Φυσικά, η λουμανική προσέγγιση των συγκρούσεων αδυνατεί να παράσχει επαρκείς εξηγήσεις για τις κοινωνικές αιτίες που γεννούν τις κρίσεις και το σπουδαιότερο, για τους λόγους που καταργούνται πολιτικά συστήματα του παρελθόντος για να αντικατασταθούν από έτερα, πιο προσφιλή στους συλλογικούς στόχους των κοινωνικών εταίρων.

Οι πρακτικές συνέπειες της θεωρίας των αυτοαναφορικών συστημάτων σχετίζονται άμεσα με τα επιστημολογικά προαπαιτούμενά της. Η περιπλοκότητα των μετανεωτερικών κοινωνιών δεν παράγεται πλέον σε μίαν ιεραρχικά δομημένη, συστημική διαστρωμάτωση. Κατασκευάζεται αποκλειστικά εντός της τελεστικής κλειστότητας των αυτοαναφορικών συστημάτων. Άλλωστε, στο πλαίσιο της αυτοαναφοράς, το περιβάλλον δεν παραπέμπει στην ολότητα του δυναμικού που υφίσταται πέραν των ορίων του συστήματος. Αντίθετα, είναι το περιβάλλον που σηματοδοτεί τον ενδόκοσμο του συστήματος εντός του οποίου λαμβάνουν εφεξής χώρα οι μυριάδες απομειώσεις της περιπλοκότητας. Κατ' ανάγκην, η αναζήτηση του νοήματος θα αφορά στην ενότητα πραγματικού-δυναμικού, όπως αυτή εξειδικεύεται αποκλειστικά εντός του συστήματος.

5. Η κατασκευή του νοήματος στη θεωρία των αυτοαναφορικών συστημάτων

Στο πλαίσιο της θεωρίας των αυτοαναφορικών συστημάτων, το νόημα είναι εκείνο το μέσο που επιτρέπει την κατ' επιλογήν ανάπτυξη όλων των κοινωνικών και ψυχικών μορφών. Το νόημα συνιστά μίαν ατέρμονη και επομένως απροσδιόριστη, παραπεμπτική συνάφεια, που όμως αναπαράγεται με συγκεκριμένο τρόπο. Κοινωνικά συστήματα που τελούν ενεργήματα (Operationen) μέσω του νοήματος, είναι σε θέση να διαχωρίσουν μεταξύ αυτοαναφοράς και ετεροαναφοράς και να σχηματίσουν έτσι την ταυτότητά τους ως την ενότητα αυτής της διαφοράς⁴⁶. Επειδή το νόημα είναι και αυτό η ενότητα της διαφοράς μεταξύ πραγματικού και δυνητικού, έχουν νόημα τα πάντα, δηλαδή και τα πραγματικά και τα δυνητικά συμβάντα.

Η τέτοια έννοια του νοήματος συναρτάται με τη μορφή που λαμβάνει η περιπλοκότητα στο περιβάλλον της αυτοποίησης. Η περιπλοκότητα δεν είναι ένα εγχείρημα ή κάτι που κάνει το σύστημα ή που συμβαίνει εντός του, παρά μια έννοια της παρατήρησης και της περιγραφής. Η μορφή της περιπλοκότητας είναι η αναγκαιότητα της διατήρησης μιας επιλεκτικής σύνδεσης των στοιχείων ή διαφορετικά ειπωμένο είναι η επιλεκτική οργάνωση της αυτοποίησης του συστήματος⁴⁷. Τούτο πρακτικά σημαίνει ότι ένα σύστημα τείνει σε «υπερπεριπλοκότητα», δηλαδή σε μια πλειοψηφική σύνοψη της ιδιοπεριπλοκότητας των στοιχείων του.

Κατά την άποψη του Luhmann, εάν κανείς απομακρυνθεί από την προοπτική του υποκειμένου, μπορεί τότε να περιγράψει διαφορετικά το κοινωνικό πράττειν, διότι το θεμελιώδες τελεστικό ενέργημα που οδηγεί στην κατασκευή εννοηματικών, κοινωνικών συστημάτων δεν είναι πλέον η δράση, αλλά η επικοινωνία. *Mutatis mutandis*, τα ίδια ισχύουν και για το νόημα. Το νόημα δεν είναι τίποτε άλλο από την αυτοπεριγραφή της περιπλοκότητας, το θεμελιώδες τελεστικό ενέργημα με τη βοήθεια του οποίου ένα ψυχικό ή κοινωνικό σύστημα μπορεί να παρουσιάσει υψηλή περιπλοκότητα⁴⁸.

Ο Luhmann διακρίνει περαιτέρω το νόημα μεταξύ ψυχικών και κοινωνικών συστημάτων σύμφωνα με τη μορφή διαδικασιοποίησής του: τα ψυχικά συστήματα επεξεργάζονται το νόημα υπό τη μορφή σκέψεων και αντιληπτικών παραστάσεων· τα κοινωνικά όμως συστήματα διαδικασιοποιούν το νόημα με τη μορφή γλωσσικά-

συμβολικά, διαμεσολαβημένης επικοινωνίας⁴⁹. Τα κοινωνικά συστήματα αποτελούνται συνεπώς από επικοινωνικά ενεργήματα. Είναι γι' αυτό απαραίτητο να αναφερθούμε εν συντομία, τόσο στην αυτοποιητική διαδικασία της σκέψης και της συνείδησης, όσο και στο ρόλο της επικοινωνίας για την παραγωγή νοήματος.

Ο Luhmann θεωρεί ότι υφίστανται αυτοποιητικά συστήματα, οι δράσεις των οποίων αναδύονται για να εξαφανισθούν αμέσως μετά⁵⁰. Το ίδιο συμβαίνει με τη συνείδηση ως αυτοποιητικό σύστημα. Τα στοιχεία της συνείδησης κερδίζονται ως τροποποιήσεις των στοιχείων της ίδιας τη συνείδησης. Έτσι, η συνείδηση υπάρχει ως ο αυτομετασχηματισμός της⁵¹. Το αυτό ισχύει και για τη σκέψη. Κάθε σκέψη είναι ως στοιχείο της αυτοποιητικής διαδικασίας, γι' αυτήν την ίδια, μια μη παρατηρήσιμη σκέψη, παρατηρεί μόνον άλλες σκέψεις. Πρόκειται για μίαν αναγκαία παρατήρηση, προκειμένου η συνείδηση να παράγει κατανοητές σκέψεις⁵².

Ούτε η σκέψη, ούτε η συνείδηση εξειδικεύουν τις συστηματικές τους δομές μέσω εισροών. Έτσι, η επεξεργασία του νοήματος υπό τη μορφή σκέψεων διενεργείται στα ψυχικά συστήματα εν μέσω αυτοαναφορικής κλειστότητας, χωρίς να δέχεται την άμεση επίδραση του περιβάλλοντος. Πολύ περισσότερο, οι περιβαλλοντικές συνθήκες εισάγονται στο σύστημα της συνείδησης ως ενόχληση, ως ερέθισμα που στη συνέχεια διαμορφώνεται ενδογενώς σύμφωνα με τους κανόνες και μόνον του ίδιου του συστήματος. Οτιδήποτε εμφανίζεται ως πληροφορία ή ως επιλογή από ένα πλήθος δυνατοτήτων αυτοδημιουργείται πάντοτε εντός του συστήματος⁵³. Κατά συνέπεια το ψυχικό σύστημα σχεδιάζει ιδίαις δυνάμεις το τι θα εισάγει από το περιβάλλον. Παράγει νόημα δίχως να συνδέεται άμεσα με το περιβάλλον, αν και δεν θα μπορούσε να ορισθεί χωρίς ένα περιβάλλον από το οποίο και οφείλει να διαφοροποιείται.

Στα κοινωνικά συστήματα, το νόημα παράγεται αποκλειστικά μέσω επικοινωνίας. Για τον Luhmann, η επικοινωνία είναι πάντοτε ένα εγχείρημα του ίδιου του κοινωνικού συστήματος και επομένως, όχι κάτι που συνδέει το σύστημα με το περιβάλλον του. Η συνείδηση των ψυχικών συστημάτων ανήκει και αυτή με τη σειρά της στο περιβάλλον των κοινωνικών συστημάτων. Επειδή δεν μπορεί να υπάρξει καμία επικοινωνία κοινωνικών υποσυστημάτων με μη κοινωνικά συστήματα, έπεται ότι είναι ανέφικτη οποιαδήποτε επικοινωνία μεταξύ της κοινωνίας και των υποκειμένων⁵⁴. Ναι μεν, η ανθρώπινη συνείδηση και ο ανθρώπινος βίος ανήκουν στις απαραίτητες προϋποθέσεις για την επικοινωνία της κοινωνίας. Όμως

οι συνειδησιακές διαδικασίες καθεαυτές, ως τρόποι παραγωγής σκέψεων από σκέψεις δεν συνιστούν επικοινωνία. Η επικοινωνία σχετίζεται πάντοτε και μόνο με την αυτοαναφορική οργάνωση και δομή της κοινωνίας ως σύστημα.

Επειδή η επικοινωνία είναι ένα εσωτερικό, τελεστικό ενέργημα της αυτοποίησης του συστήματος, δεν μετέχει εισροών ή εκροών από το περιβάλλον. Το νόημα της κοινωνίας ευρίσκεται στο επίπεδο των ίδιων ενεργημάτων της⁵⁵. Στο κοινωνικό σύστημα προσαρτάται μόνο το επικοινωνιακό γίνεσθαι. Κατά τα λοιπά, τα ατομικά συστήματα των ανθρώπων, ήγουν η ψυχική, οργανική, χημική φύση τους καταμετρώνται στο περιβάλλον του κοινωνικού συστήματος. Ένα αυτοαναφορικό κοινωνικό σύστημα ευρίσκει το νόημά του στην παλίνδρομη (rekursiv) διαδικτύωση της επικοινωνίας, διαμέσου της οποίας παράγονται συμβάντα. Πρόκειται για συμβάντα ενεστωτικά, που κατά τη στιγμή της ανάδυσής τους εξαφανίζονται.

Συμπερασματικά, τα κοινωνικά συστήματα είναι τελεστικά κλειστά όσον αφορά στο νοηματικό περιεχόμενο των επικοινωνιακών ενεργημάτων τους. Το περιεχόμενο αυτό μπορεί να ενεργοποιηθεί μόνο με την, εντός του συστήματος, επικοινωνιακή κυκλοφορία και πάντως όχι από τα μεμονωμένα άτομα. Τα άτομα ως περιβάλλον του κοινωνικού συστήματος μπορούν σύμφωνα με τον Luhmann μόνο να το παρατηρούν, όχι όμως και να παράγουν νόημα εξ ονόματός του. Η ίδια η διαδικασία της αυτοποίησης προσφέρεται στη διατήρηση ενδοσυστημικής απροσδιοριστίας, που μπορεί να απομειωθεί μόνο μέσω ιδιοσυστημικών, δομικών σχηματισμών⁵⁶. Μορφολογικά, η ύπαρξη του νοήματος έχει αυτόν το σκοπό: να συντηρεί την απροσδιοριστία του συστήματος απομειώνοντας και ταυτόχρονα διατηρώντας την περιπλοκότητα του κόσμου. Στην περίπτωση της επικοινωνίας που εξ ορισμού είναι ένα απίθανο συμβάν⁵⁷, το νόημα προσπαθεί να επεξηγήσει πώς αυτή καθίσταται δυνατή, ώστε να διακρατείται η ενότητα των στοιχείων ενός κοινωνικού συστήματος.

Το πιο σημαντικό επιχείρημα της κριτικής στα αυτοαναφορικά κοινωνικά συστήματα είναι η απλή όσο και ουσιώδης παρατήρηση, ότι εντός ενός συστήματος υπάρχουν τόσο αυτοποιητικά όσο και αλλοποιητικά στοιχεία⁵⁸. Κανένα κοινωνικό σύστημα που αποτελείται από ανθρώπους δεν μπορεί να λειτουργήσει μονάχα αυτοποιητικά. Η «αυτοπεριγραφή» του συστήματος αναγορεύεται τότε σε μια ιδεολογική κατασκευή, διότι προσανατολίζεται στην ιδεαλιστική κατανόηση του συστήματος⁵⁹. Το σύστημα ως τάξη ι-

σοδυναμεί με το απολύτως ισχύον, ενώ το ζητούμενο είναι εάν δύναται τελικώς από μόνη της η συστημική θεωρία να μονοπωλήσει επιστημολογικά το κριτήριο της «απομείωσης της περιπλοκότητας του κόσμου».

Περαιτέρω, εάν το ανθρώπινο υποκείμενο συνιστά «περιβάλλον» και όχι «μέρος» του συστήματος, τότε προκύπτει το εύλογο ερώτημα, πώς είναι δυνατόν να διεισδύσει η ιστορία στη θεωρία υπό την έννοια της παροχής αποδείξεων του ιστορικού χαρακτήρα των αυτοποιοητικών συστημάτων⁶⁰. Εάν αγνοηθεί το μικροεπίπεδο του υποκειμένου, τότε το νόημα χάνει αυτομάτως τόσο την ιστορική εγκυρότητά του όσο και τον οντολογικό τόπο αναγνώρισής του. Σε αντίθεση με ότι φρονεί ο Luhmann, το νόημα δεν ερευνάται ποτέ σε ένα σύστημα, αλλά σε ένα σύστημα που αποτελείται από ανθρώπους. Αλλιώς, παραμένουν νοηματικά ανερμήνευτοι οι λόγοι, γιατί π.χ. επιλέγονται αυτές και όχι εκείνες οι δυνατότητες που συνεισφέρουν σε ένα σύστημα να απομειώσει την περιπλοκότητά του.

Στις νεώτερες εμπειρικές έρευνες υπερισχύει ως κυρίαρχο αίτημα, η κατά το δυνατόν ευρύτερη προσέγγιση των θεωριών της δράσης με τις συστημικές θεωρίες. Έτσι προσδοκάται ότι θα εξαχθούν πληρέστερα και πιο ασφαλή συμπεράσματα στο χώρο της εμπειρικής και της στατιστικής έρευνας⁶¹. Ίσως λοιπόν το νόημα ως ιδιαίτερη κοινωνιολογική κατασκευή να αποκτά την εννοιολογική διαύγειά του στο συμπλησιασμό των δύο θεωριών: διότι όσο η ύπαρξη νοήματος είναι αδιανόητη χωρίς τον παράγοντα άνθρωπο που το καθορίζει, άλλο τόσο είναι απαραίτητο το πεδίο του συστήματος ώστε το νόημα να αποκτήσει ορισμένως το κοινωνιολογικό περιεχόμενό του.

6. Επίλογος

Η θεωρητική σύλληψη του Luhmann εκκινεί από τη βιολογική εκδοχή της έννοιας της αυτοποίησης στο έργο των Maturana/Varela για να μετακινηθεί σε μια «μεταβιολογική» ερμηνεία των κοινωνικών συστημάτων. «Μεταβιολογική» χαρακτηρίζεται η σκέψη που αφετηριάζεται από το «δι' εαυτό» της οργανικής ζωής για να οδηγηθεί κατόπιν πίσω απ' αυτό⁶². Πρόκειται για το περιγραφόμενο από τις θεωρίες της κυβερνητικής δεύτερης τάξεως φαινόμενο της αυτοσυντήρησης των αυτοαναφορικών συστημάτων απέναντι

σε ένα υπερπολύπλοκο προς αυτά περιβάλλον. Στην κυβερνητική δεύτερης τάξεως, τα αυτοαναφορικά συστήματα εξετάζονται ως ουσιαδώς αυτόνομες από τον παρατηρητή μονάδες, που διέπονται από την εσωτερική ιδιοδυναμική των στοιχείων τους και επομένως δεν ετεροκαθορίζονται από σχέσεις αντιστοίχισης με το εξωτερικό περιβάλλον τους.

Σε σχέση με τη βιολογική έννοια της αυτοποίησης, ο Luhmann προχωρά ένα βήμα πιο πέρα και αποδεσμεύει το υποκείμενο ως ψυχική και οργανική μονάδα από το καθεαυτό γνωστικό πεδίο της ανάλυσης των αυτοαναφορικών κοινωνικών συστημάτων. Η σημαντικότερη συνέπεια της θεωρίας είναι ότι αφήνει κατά μέρος το ζήτημα της γλώσσας ως παράγοντα διαρκούς κοινωνικής μαθητείας. Η ριζική κοινωνιολογικοποίηση στο έργο του Luhmann απανθρωποιεί τα κελύσματα της θεωρίας της αυτοποίησης, διότι αφήνει ανεκμετάλλευτη κάθε είδους ανάλυση που θα έθετε ως ερωτήματα την αυτοπραγμάτωση του υποκειμένου στο πλαίσιο της νέας θεωρίας. Η ίδια η έννοια της αυτοαναφοράς έλκει την καταγωγή της στη φαινομενολογική συγκρότηση της έννοιας της αυτοσυνειδησίας στο έργο του Hegel. Η αυτοσυνειδησία ως πλευρά του «δι' εαυτού» κατέχει μια βεβαιότητα, η οποία ταυτίζεται με την αλήθεια του όρου της. Η βεβαιότητα αυτή θα γίνει αληθής, όταν ως ενότητα ο εαυτός της θα πραγματοποιηθεί μέσα στο αντικείμενο⁶³.

Ο Luhmann μεταστρέφει τη χεγκελιανή αυτοσυνειδησία του υποκειμένου σε αυτοαναφορά του συστήματος, προκειμένου να συρρικνώσει τις γνωστικές πράξεις σε λειτουργίες των συστημάτων που επιζητούν μονάχα την απομείωση της περιπλοκότητάς τους. Επομένως, δεν μεριμνά για την εξέταση των προϋποθέσεων θεμελίωσης εκείνης της μορφής της συνείδησης, που ο Hegel εύστοχα ονόμασε ως «δυστυχή συνείδηση». Πράγματι, στη σκέψη του Hegel, η «δυστυχής συνείδηση» έλαβε τη μορφή συγκρότησης της αλλοτριωμένης προσωπικότητας στους νέους χρόνους, ως συνέπεια του κατακερματισμού, της εξατομίκευσης, αλλά και της καταπιέζουσας διαδικασίας της εκπραγμάτευσης που συντελέστηκε κατά τη μετάβαση προς τη νεωτερικότητα⁶⁴.

Ο Luhmann δε διαθέτει ένα θεωρητικό σύστημα σκέψης που να απαντά στο γιατί έλαβε χώρα ιστορικά, πολιτικά και κοινωνικά μια τέτοια, αλλοτριωμένη μορφή συνείδησης. Απαξιώνει επίσης μια ανάλυση της αλλοτριωμένης συνείδησης στο επίπεδο των θεσμών, αφού αρνείται να καταγράψει τις συνθηκες γέννησής της στους νέους τόπους της αναπαραγωγής της και ιδίως στους κα-

τεξουσιαστικούς μηχανισμούς του πολιτικού και του νομικού συστήματος. Συμπερασματικά, ένας απέραντος κοινωνικός χώρος που τέμνει την επικοινωνία και τις δράσεις των υποκειμένων, τόσο στο μικρο-επίπεδο του καθημερινού βίου όσο και στο μακρο-επίπεδο της συλλογικής επίτευξης κοινών σκοπών, παραμένει πλήρως λησμονημένος στο έργο του Luhmann. Οπότε, το τίμημα της υπεργενίκευσης της θεωρίας είναι ιδιαίτερα υψηλό και έχει ως συνέπεια να μην μπορούν τα αυτοποιητικά συστήματα να προσδιορισθούν εμπειρικά επαρκώς στο μεσο-επίπεδο επιστημών με πιο άμεσο και πρακτικό βεληνεκές, όπως π.χ. της πολιτικής και της νομικής επιστήμης⁶⁵.

Σημειώσεις

1. Gerhard Preyer, Hans Grünberger, «Die Problemstufenordnung in der systemtheoretischer Argumentation Niklas Luhmann», *Soziale Welt* 31, 1980, σελ. 53.

2. Rainer Prewo, Jürgen Ritsert, Elmar Stracke, *Systemtheoretische Ansätze in der Soziologie. Eine kritische Analyse*, Reinbek bei Hamburg, σελ. 21-28.

3. Για τη διεξοδικότερη ελληνική πραγματεία στο συστημικό λειτουργισμό του Parsons βλέπε το έργο, Πανταζής Τερλεξής, *Max Weber, Κριτική και Συγκριτή Θεώρηση*, τόμ. III: Ιδεόκοσμοι σε αντιπαράθεση, σελ. 267-390. Για τα εξελικτικά στάδια της συστημικής θεωρίας, βλ. Helmut Willke, *Εισαγωγή στη συστημική θεωρία*, Αθήνα, 1996, σελ. 21-28.

4. Πρβλ. ιδίως το έργο, Luhmann, *Soziale Systeme, Grundriß einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt a.M., 1984.

5. Humberto Maturana, Francisco Varela, *Το Δέντρο της Γνώσης. Οι βιολογικές ρίζες της ανθρώπινης νόησης*, Αθήνα, 1992.

6. Βλ. Luhmann, *Kommunikation als gesellschaftliche Operation*, του ίδιου, *Ökologische Kommunikation*, Opladen, 1987, σελ. 64.

7. Πρβλ. Claudio Baraldi, Giancarlo Corsi, Elena Esposito, *Glossar zu Niklas Luhmanns Theorie sozialer Systeme*, Frankfurt a.M., 1997, σελ. 172.

8. Βλ. Willke, *οπ. παρ.*, σελ 23-25, Luhmann, *Die Differenzierung von Politik und Wirtschaft und ihre gesellschaftlichen Grundlagen*, του ίδιου, *Soziologische Aufklärung* 4, Opladen, 1987, σελ. 37.

9. Βλ. ιδίως Luhmann, «Selbstlegitimation des Staates», στο: Norbert Achtenberg, Werner Krawietz (hrsg.), *Legitimation des modernen Staates*, Wiesbaden, 1981, σελ. 75.

10. Έτσι, Luhmann, «Komplexität und Demokratie», *Politische Vierteljahresschrift*, 10, 1969, σελ. 315.

11. Επ' αυτού Klaus Horn, Johann Schüleln, «Politpsychologische Bemerkungen zur Legitimationskrise», στο: Peter Kielmansegg (hrsg.), *Legitimationsprobleme politischer Systeme*, Opladen, 1976, σελ. 138.
12. Horn, Schüleln, *όπ. παρ.*, σελ. 142.
13. Luhmann, *Λειτουργία και αιτιότητα*, του ίδιου, *Θεωρία των κοινωνικών συστημάτων*, Αθήνα, 1995, σελ. 46-47.
14. Luhmann, *όπ. παρ.*, σελ. 52.
15. Luhmann, *όπ. παρ.*, σελ. 73.
16. Luhmann, «Απώλεια Παραδείγματος», *Αναστοχασμοί για την ηθολογία από τη σκοπιά της Ηθικής*, του ίδιου, *Θεωρία των κοινωνικών συστημάτων*, σελ. 143-144.
17. Luhmann, *Zweckbegriff und Systemrationalität*, Tübingen, 1968, σελ. 125.
18. Βλ. Luhmann, «Sinn als Grundbegriff der Soziologie», στο: Luhmann, *Habermas, Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung?*, 33 Auflage, Frankfurt a.M., 1979, σελ. 28. Για την πρωταρχική σύλληψη του νοήματος στο έργο του Luhmann, βλ. επίσης, Lothar Eley, «Komplexität als Erscheinung», στο: Franz Maciejewski (hrsg.), *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*, Supplement 2, Frankfurt a.M., 1974, σελ. 148.
19. Luhmann, Sinn als Grundbegriff..., *όπ. παρ.*, σελ. 12.
20. Luhmann, *όπ. παρ.*, σελ. 37-39.
21. Luhmann, *όπ. παρ.*, σελ. 93-94.
22. Luhmann, «Systemtheoretische Argumentationen. Eine Entgegnung auf Jürgen Habermas», στο: Luhmann, *Habermas, Theorie der Gesellschaft...*, *όπ. παρ.*, σελ. 322.
23. Habermas, «Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie? Eine Auseinandersetzung mit Niklas Luhmann», στο: Luhmann, *Habermas*, *όπ. παρ.*, σελ. 170.
24. Habermas, *όπ. παρ.*, σελ. 191.
25. *Όπ. παρ.*, σελ. 217.
26. *Όπ. παρ.*, σελ. 220.
27. Heinrich Busshoff, *Systemtheorie als Theorie der Politik*, München, 1975, σελ. 166.
28. Karl Otto Hondrich, «Systemtheorie als Instrument der Gesellschaftsanalyse. Forschungsbezogene Kritik eines Theorieansatzes», στο: *Franz Maciejewski*, *όπ. παρ.*, σελ. 98.
29. v. Hartmut Hentig, «Komplexitätsreduktion durch Systeme oder Vereinfachung durch Diskurs», στο Franz Maciejewski (hrsg.). *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*, Supplement 1, Frankfurt a.M., 1993, σελ. 116.
30. Επ' αυτού, L. Eley, *όπ. παρ.*, σελ. 117
31. Πρβλ. Hans Haferkamp, «Autopoietisches soziales System oder konstruktives soziales Handeln?», στο: Hans Haferkamp, Michael Schmid (hrsg.),

Sinn, Kommunikation und soziale Differenzierung. Beiträge zu Luhmanns Theorie sozialer Systeme, Frankfurt a.M., 1987, σελ. 73.

32. Rainer Hegselmann, «Die Systemtheorie Luhmanns als technokratischer Institutionalismus und administrative Hilfswissenschaft», *Blätter für deutsche und internationale Politik* 21, 1976, σελ. 48.

33. Περί της δυσκολίας για την εμπειρική πιστοποίηση της περιπλοκότητας στο έργο του Luhmann, βλ. Peter Hejl, *Sozialwissenschaft als Theorie selbstreferentieller Systeme*, Frankfurt a.M., 1982, σελ. 115.

34. Maturana, Varela, *όπ. παρ.*, σελ. 71 κ.ε.

35. Luhmann, *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat*, München, 1981, σελ. 33, του ιδίου, «Die Autopoiesis des Bewußtseins», *Soziale Welt* 36, 1985, σελ. 403.

36. Βλ. Νικόλαος Τσίρος, «Νέες μορφές "αβεβαιοτήτων" ή επιστημολογική απροσδιοριστία των θεωριών περί "διακινδύνευσης" στην ύστερη νεωτερικότητα;», *Νόμος και Φύση* 3-4, 2000, σελ. 384-385.

37. Luhmann, «Autopoiesis als soziologischer Begriff», στο: Haferkamp/Schmid, *όπ. παρ.*, σελ. 311, 313-4, του ιδίου, *Die Autopoiesis des Bewußtseins*, σελ. 407-408.

38. Willke, *όπ. παρ.*, σελ. 27.

39. Πρβλ. Παναγιώτη Καρκατσούλη, *Η νομοθέτηση ως επιστήμη. Προλεγόμενα σε μία συστημική θεωρία της νομοθέτησης*, Αθήνα, 1990, σελ. 101-102.

40. Luhmann, *Autopoiesis als soziologischer Begriff*, σελ. 318.

41. Luhmann, *Die Autopoiesis des Bewußtseins*, σελ. 414 κ.ε.

42. Επ' αυτού, βλ. Helmut Nolte, «Annäherungen zwischen Handlungstheorien und Systemtheorien. Ein Review über einige Intergrationstrends», *Zeitschrift für Soziologie* 2, 1999, σελ. 97-98.

43. Βλ. Καρκατσούλη, *όπ. παρ.*, σελ. 95-97.

44. Για την αυτοαναφορική ενδυνάμωση των κοινωνικών συστημάτων διαμέσου των παραγόμενων απ' αυτά αντιθέσεων και συγκρούσεων, βλ. Luhmann, *Soziale Systeme*, σελ. 488 κ.ε.

45. Βλ. Luhmann, *όπ. παρ.*, σελ. 491.

46. Luhmann, *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Frankfurt a.M., 1997, σελ. 49-51.

47. Luhmann, *όπ. παρ.*, σελ. 136-138.

48. Luhmann, *Archimedes und wir*, του ιδίου, *Archimedes und wir. Interviews*, Berlin, 1987, σελ. 161.

49. Luhmann, *Soziale Systeme*, σελ. 192 κ.ε.

50. Luhmann, «Autopoiesis, Handlung und kommunikative Verständigung», *Zeitschrift für Soziologie* 11, Heft 4, Oktober 1982, σελ. 369.

51. Luhmann, *Die Autopoiesis des Bewußtseins*, σελ. 403.

52. Luhmann, *όπ. παρ.*, σελ. 408.

53. Luhmann, *όπ. παρ.*, σελ. 416-417.

54. Luhmann, *Autopoiesis als soziologischer Begriff*, σελ. 315.

55. Luhmann, *Die Differenzierung von Politik und Wirtschaft...*, όπ. παρ., σελ. 38.
56. Luhmann, *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, σελ. 67.
57. Για την απιθανότητα της επικοινωνίας, βλ. Luhmann, «Die Unwahrscheinlichkeit der Kommunikation», *Soziologische Aufklärung* 3, Opladen, 1981, σελ. 26.
58. Walter Bühl, «Grenzen der Autopoiesis», *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 39, 1987, σελ. 227.
59. Panajotis Kondylis, *Das Politische und der Mensch*, Band I, Berlin, σελ. 24.
60. Peter Hejl, *Sozialwissenschaft als Theorie selbstreferentieller Systeme*, σελ. 76-77.
61. Πρβλ. όλο το άρθρο του Nolte, «Annäherungen zwischen Handlungstheorien und Systemtheorien...» και τα συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτό.
62. Πρβλ. J. Habermas, *Ο φιλοσοφικός λόγος της νεωτερικότητας*, Αθήνα, 1993, σελ. 456.
63. Για τη φαινομενολογική πρόσληψη της αυτοσυνειδησίας, της εξουσίας και της «δυστυχούς συνείδησης» στο έργο του Hegel, βλ. ιδίως, Κοσμά Ψυχοπαίδη, *Χέγκελ. Από τα πρώτα πολιτικά κείμενα στην Φαινομενολογία του Πνεύματος*, Αθήνα, 2003, σελ. 228-238.
64. Ψυχοπαίδης, όπ. παρ., σελ. 236.
65. Για το ζήτημα, βλ. Klaus von Beyme, *Theorie der Politik im 20. Jahrhundert*, Frankfurt a.M., 1991, σελ. 353.

